

saznajnom pogledu, vrednovali kao „primarni izvori“ – neposredni uvid u njih smatran je *condition sine qua non* istorijskog saznanja. Iako se, najvećim delom s pravom, uvodenje ovog metoda u istoriografiju vezuju za delovanje Leopolda Rankea, koji se u pisanju istorije velikih evropskih država tokom Ranog novog veka gotovo isključivo oslanjao na izveštaje (*relazioni*) venecijanskih poslanika, do sada se nisu u punoj meri kritički preispitale epistemološke posledice ovakvog pristupa kao i njegova imanentna ograničenja. Drugi važan zaključak jeste da, takođe suprotno uvreženom mišljenju, početak 19. stoleća nije predstavljao nikakvu prekretnicu u radu arhiva. U tom smislu, Miler je pokazao da arhivi nisu predstavljali nikakve „etablirane domove istorijskog znanja“ već da su oni prvenstveno bili u funkciji vođenja državne politike. Treće, bavljenje istorijom istoriografije uglavnom je obeleženo idejnoistorijskim, odnosno intelektualno istorijskim pristupom koji je usredsređen na razvoj istorijske teorije i metoda pri čemu praktični aspekti rada istoričara u arhivu i njegovi institucionalni okviri ostaju zapostavljeni. Upravo ovu prazninu u istoriji istoriografije popunjava Milerova izvanredna studija. Naposljetku, treba reći još i to da – iako usredsređeno na nemačke zemlje, prvenstveno Prusku, Bavarsku i jednim delom Austriju – Milerovo istraživanje je veoma značajno ne samo stoga što je politika nemačkih arhiva postala tokom poslednje trećine 19. veka model koje su često sledile nove nacionalne države već i zbog specifične uloge koju su arhivi imali u profesionalizaciji nemačke istoriografije koja je zatim, kao što je poznato, i sama postala model „naučne istoriografije“ kako u evropskom tako i u vanevropskom svetu. Imajući u vidu pomenute činjenice, smatramo da bi Milerova studija bila podsticajna za slična istraživanja „politike arhiva“ na srpskom prostoru koja je, ujedno, dobrim delom odredila i fizionomiju srpske istoriografije od kraja 19. veka do danas.

*Mihael Antolović*

Sanela Schmid, DEUTSCHE UND ITALIENISCHE BESATZUNG IM UNABHÄNGIGEN STAAT KROATIEN 1941 BIS 1943/45, Berlin, De Gruyter Oldenbourg, 2020, 437.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), stvorenoj u procesu debelacije Kraljevine Jugoslavije, susrele su se osvajačke ambicije Trećeg

rajha s jedne i fašističke Italije s druge strane. Njihovo shvatanje prostora kojim su zajednički upravljale bilo je, međutim, umnogome različito. Nemačka je severni deo satelitske tvorevine u centru nekadašnje jugoslovenske države prvenstveno posmatrala u okvirima politike dopunskog privrednog prostora, dok je Italija u južnom delu NDH videla integralan deo svoje imperije. Takva razlika je u načelnom pristupu direktno oblikovala mere sprovedene na terenu. Sanela Šmid u monografiji koja predstavlja priređen rukopis njene doktorske disertacije na sveobuhvatan način razmatra položaj, funkciju i društveno-političku stvarnost Nezavisne Države Hrvatske, posmatrajući je kroz prizmu dihotomije nemačke i italijanske okupacione politike.

Autorka se opredelila za pristup koji kombinuje komparaciju kakva je tradicionalno svojstvena istoriografiji, usredsređenu na definisanje sličnosti i razlika dva predmeta poređenja i inkluzivnu komparaciju (*einschließender Vergleich*), koje podrazumeva poređenje sastavnih delova jedne iste, nadređene, celine. Ovakav metodološki okvir, sam po sebi, predstavlja iskorak u odnosu na veliki broj dosadašnjih studija u kojima su autori insistirali na „asimetričnim poređenjima“ preispitujući nadređenu tezu istraživanja. Usredsređena na samo poređenje, Sanela Šmid u kontinuitetu dve okupacione politike preispituje u funkciji one druge i u okvirima nadređenog konteksta Nezavisne Države Hrvatske. Ovakav metodološki okvir omogućava kako otvaranje sasvim novih istraživačkih tema, tako i inovativan uvid u elemente društveno-političke stvarnosti ustaške države koji su već na zadovoljavajući način obrađeni u postojećim studijama.

Pristupajući temi okupacije, autorka svesno u drugi plan stavlja njen opšti okvir, u želji da izbegne neopravdane generalizacije i asimetriju u razmatranju delatnosti Nemačke i Italije zbog različitog stepena očuvanosti relevantnih izvora. Implikacije okupacione politike analizirane su skoro isključivo na terenu. Oslanjajući se prevashodno na izvore lokalnog karaktera, Sanela Šmid nastoji da napravi jasnu razliku između okupacione politike i okupacione prakse.

Pri pisanju, autorka se oslanjala na bogatu izvornu osnovu sačinjenu od dokumenata koji se čuvaju u Arhivu Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (Archiv des Internationalen Komitees vom Roten Kreuz), Državnom arhivu u Dubrovniku, Državnom arhivu u Splitu, Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Arhivu Jugoslavije u Beogradu, Vojnom arhivu u Beogradu, Savez-

nom arhivu Nemačke, Odeljenju za vojnu dokumentaciju u Frajburgu na Brajsgauu (Bundesarchiv-Militärarchiv), Političkom arhivu Ministarstva spoljnih poslova u Berlinu (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes), Centralnom državnom arhivu u Rimu (Archivio Centrale dello Stato), Arhivu kancelarije za istoriju Generalštaba italijanske vojske (Archivio dell'Ufficio storico dello Stato Maggiore dell'Esercito), Istorijskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova Italije (Archivio storico del Ministero degli Affari Esteri), Nacionalnom arhivu u Vašingtonu (National Archives Record Administration) i Fondaciji Šoa (USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, University of South California).

Publikaciju, uz predgovor, uvod i zaključak, čini sedam većih tematskih celina. U prvom poglavlju autorka dekonstruiše ideološke temelje nemačkog i italijanskog imperijalizma na prostoru Balkanskog poluostrva, pri čemu politiku koja je sprovedena tokom Drugog svetskog rata posmatra kao konačan rezultat dugogodišnjeg kontinuiteta u nastojanju da se realizuju isti ciljevi. Drugo poglavlje nudi kratak pregled nadređenih procesa koji su doveli do formiranja Nezavisne Države Hrvatske i osnovnih problema koji su obeležili njeno postojanje. Ova celina se može posmatrati kao svojevrsna sistematizacija pitanja kroz prizmu kojih je autorka izvršila komparaciju nemačke i italijanske okupacione politike u NDH. Sanela Šmid se osvrće na nastanak ustaške države i podelu okupacionih zona u svetlu spoljnopoličkih ambicija i svetonazora dve strane; odnos okupatora prema ustaškom pokretu; unutrašnju konsolidaciju Nezavisne Države Hrvatske; politiku progona, odnos prema pokretima otpora i različite aspekte prisustva sila Osovine na teritoriji NDH.

Treće po redu poglavlje posvećeno je spletu bilateralnih odnosa različitih unutrašnjih i spoljnopoličkih činilaca koji su obeležili postojanje Nezavisne Države Hrvatske. Autorka ovom problemu prvenstveno prilazi sa stanovišta imperijalističkih ambicija Trećeg rajha i fašističke Italije. Pri tome se osvrće na turbulentan odnos nemačkog okupatora prema ustašama, odnosno sukob ustaša i italijanskih snaga oko premoći na terenu. Sve veće prisustvo nemačkog okupatora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj autorka razmatra kao posledicu sve izraženije brutalnosti ustaškog režima i nastojanja okupacionih snaga da obuzdaju rezultirajuće nezadovoljstvo lokalnog stanovništva. Kao

element koji je u kontinuitetu stvarao tenziju između fašističke Italije i ustaša problematizuju se italijanske teritorijalne pretenzije. Konačno, trougao bilateralnih veza koji su definisali situaciju na terenu zatvara analiza nemačko-italijanskih odnosa, koju karakteriše pravljenje jasne razlike između elemenata formalnog savezništva i sukoba na terenu. Druga polovina poglavlja posvećena je ekonomskoj politici okupatora na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske. Autorka preispituje praktične implikacije razlika u nemačkoj i italijanskoj okupacionoj politici, pre svega u smislu eksploatacije resursa koje je nudila ustaška država.

Sledeća celina posvećena je odnosu okupatora prema nacionalnim manjinama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Autorka izvlači paralelu između posledica nastojanja nemačkih snaga da, posredstvom ustaškog režima, realizuju ideju rasne i nacionalne homogenizacije i Italijana da, u skladu sa politikom integracije, pridobiju poverenje lokalnog stanovništva. Zasebno je razmatrana sudbina srpskog, muslimanskog, nemačkog i jevrejskog stanovništva, a u svetlu često kontradiktornih stavova okupatora. Složenost situacije na terenu u odnosu na relativno jednostavna načelna rešenja zavredela je detaljno razmatranje položaja jevrejskog i srpskog stanovništva. Autorka efektivno odbacivanje mera „konačnog rešenja“ i saradnju sa lokalnim srpskim stanovništvom, konkretno sa četnicima, detaljno analizira kao reprezentativan primer otklona delanja italijanskih okupacionih snaga na terenu od onoga što je bila zvanična politika.

Peto po redu poglavlje tiče se propagandne delatnosti okupatora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Autorka trupe stacionirane u NDH posmatra s jedne strane kao fokus, a s druge kao nosioca propagandne delatnosti. U ovom smislu pravi jasnu razliku između ideja širenih među snagama okupatora i među lokalnim stanovništvom. U propagandi fašističke Italije, autorka prepoznaje svojevrsnu kontradiktornost između imperijalističkih tendencija i potrebe okupatora da se, u svetlu situacije na terenu, bavi praktičnim problemima koji su pratili prisustvo vojnika u NDH. Analogno ovom dualitetu, propagandna delatnost među civilnim stanovništvom posmatra se kao kombinacija insistiranja na benevolentnosti italijanskog okupatora i isticanja potrebe da se slomi otpor partizanskih trupa. Ideje širene među nemačkim trupama pokazuju jasno distanciranje pristupa civilnom stanovništvu od zvanične politike. Dok je među vojnicima

ma dosledno širena antisrpska propaganda u formi koja je već bila duboko integrisana u politiku nacističke Nemačke, civilima je predočavana ideja savezništva između Nezavisne Države Hrvatske i Trećeg rajha.

Poslednja dva poglavlja posvećena su borbi okupatora protiv antifašističkih snaga i suzbijanju ustanka na teritoriji NDH. Autorka razmatra položaj pojedinačnih formacija koje su bile aktivne na terenu, ponovo iz perspektive različitih načina na koji su okupiranu teritoriju doživljavale nemačke i italijanska strana, odnosno specifičnih izazova koji su se iz ovog spleta okolnosti izrodili. U ovom smislu problematizovano je nemačko nastojanje da organizuje i disciplinuje domobrane, kako bi se mogli na odgovarajući način angažovati u borbi na terenu i postepen napredak saradnje sa okupatorom kakav je bio svojstven četnicima. Muslimansko stanovništvo je analizirano kao svojevrsni presek dva prethodno navedena pristupa, kako je njihov potencijal prvobitno umnogome potcenjivan, da bi na kraju postale integralan deo okupacionih trupa. Konačno, autorka se bavi i angažovanjem folksdojčera u okupaciji Nezavisne Države Hrvatske. Razmatrajući mere okupatora protiv ustanika u NDH, Sanela Šmid upoređuje italijansko nastojanje da stvori odgovarajuću predstavu o posleratnoj imperiji, koje je uslovlilo određenu uzdržanost u nastupanju protiv pokreta otpora, sa daleko direktnijim pristupom jedinica nacističke Nemačke i razmatra implikacije ove neusaglašenosti po razbuktavanje ustanka i konačan neuspelih kampanje u celosti.

Zahvaljujući dobro definisanom metodološkom okviru i fokusu koji je sa nivoa donošenja globalnih odluka svesno spušten na nivo lokalnih manifestacija tih istih odluka, Sanela Šmid uspela je u svojoj monografiji da pruži nov uvid u dinamiku koja je karakterisala zajedničku okupaciju Nezavisne Države Hrvatske od strane fašističke Italije i nacističke Nemačke. Insistirajući na samom poređenju kao centralnom problemu istraživanja, prevazišla je tematska ograničenja dosadašnjih studija koje se tiču istorije ustaške države i otvorila nove teme, ali i pristupila ispitivanju već pokrenutih pitanja na sasvim nov način. Najznačajnije aspekte dve sukobljene okupacione politike razmatra kroz prizmu nadređenih ciljeva i stvara svojevrsnu ideološku vertikalu sve do pojedinačnih odluka koje su određivale svakodnevno postupanje. Posebno značajan doprinos monografije predstavljaju analiza diskontinuiteta u okvirima ove

vertikale, nastalih zbog pragmatičnosti okupatora u rešavanju problema na terenu, i njihovih dugoročnih implikacija.

*Milan Radovanović*

Josef Frank, BLUTIGER APRIL IN PANČEVO. HINTERGRIENDE ZUR RESCHIESSUNG VON 36 ZIVILISTEN IM APRIL 1941, Sindelfingen, izdanje autora, 2021, 199.

Banalno, ali istinito je reći da svaki rat donosi ljudske žrtve. Međutim, sve one, nažalost, nisu uvek podjednako uvažene. O nekima se dosta piše i govori, a o nekima malo ili nikako. Razloga ima mnogo, i za svaki slučaj ih treba pojedinačno ispitati. Jedno od tragičnih pogubljenja tokom Drugog svetskog rata koje je zahvaljujući tzv. prvog izložbi o zločinima Vermahta 1995. godine postalo nadaleko poznato je ono 36 srpskih civila u Pančevu u aprilu 1941. godine. Zbog pogrešnog teksta o tom događaju, cela izložba je od strane desničarskih snaga dovedena u pitanje, a time i zločini nemačke vojske uopšte. To je dobar primer kako nedovoljno pažljiv rad istoričara može da izazove velike društvene štete. Uz ovu svoju evropsku dimenziju, tragičan događaj o kome je reč ima i svoju lokalnu i regionalnu dimenziju – ne manje bitnu. Ubistvo sugrađana se u Pančevu kontinuirano komemorira, a uključenost dela lokalnih folksdojčera u splet okolnosti koji ga okružuju i dalje nekima služi kao dokaz kolektivne krivice svih pripadnika nemačke nacionalne manjine, ne samo u južnom Banatu. Sve ovo tragične događaje 21–22. aprila 1941. u Pančevu čini prvorazrednom istoriografskom temom.

Ovim složenim problemima se, za čudo, nije ozbiljno pozabavio niko od pančevačkih ili srpskih istoričara (iako je više njih o temi pisalo), nego Nemaac Jozef Frank, u želji da dođe do jednostavnog odgovora: šta je u svemu tome istina? Samozatajni autor (rođ. 1955) hteo je da pobije tvrdnju podunavskošvapskog istoričara i aktiviste Georga Vildmana, koji je pre nekoliko godina ustvrdio da je u Pančevu tom prilikom stradalo samo 18 lica. Da bi to postigao, upustio se u opsežno i vrlo detaljno istraživanje, koje je odavno trebalo preduzeti. Rezultat je knjiga koju ovde predstavljamo. Pored glavnog teksta i dodatka, sastoji se od Predgovora (1–2) i Uvoda (3–6) u kome autor izlaže svoje izvore i metod. Ističe, pri tome, da mu je cilj bio da sakupi i objavi relevantne izvore i otkrije krivice.